

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا

نعیمه شفیعی اپورواری^۱، مراد یاری دهنوی^۲

صص ۱۸۰-۱۵۹

چکیده

به دنبال شیوع ویروس کرونا و تعطیلی مدارس، ضرورت توجه به برنامه درسی پنهان دانش‌آموزان بیش از پیش احساس می‌شود. هدف اصلی از انجام پژوهش حاضر، فهم تجربه زیسته معلمان و والدین دانش‌آموزان دوره اول و دوم ابتدایی از برنامه درسی پنهان و پیامدهای غفلت از نقش این برنامه در پی مجازی شدن تعلیم و تربیت است. روش پژوهش پدیدارشناسی می‌باشد. داده‌های لازم از طریق یادداشت‌های خود زیست‌نگاری روایت شخصی ۱۲ معلم و مصاحبه کتبی با ۱۰ تن از والدین دانش‌آموزان جمع‌آوری شده‌اند. تحلیل مصاحبه‌ها با استفاده از الگوی کلایزی انجام شد. پس از استخراج و دسته‌بندی موضوعی، یافته‌های پژوهش حاکی از تأثیر سطوح سه‌گانه برنامه درسی پنهان در دوران کرونا است. در سطح نخست برنامه درسی پنهان با آگاهی از جانب نظام آموزشی و بی‌اطلاعی فراگیران، در سطح دوم با آگاهی فراگیران و بی‌اطلاعی نظام آموزشی و در نهایت در سطح سوم با بی‌اطلاعی نظام آموزشی و فراگیران تأثیراتی را بر وجوه تربیتی دانش‌آموزان به‌جا می‌گذارد. در هر یک از سطوح سه‌گانه فوق، نقش عوامل دینی و اخلاقی، فرهنگی، اقتصادی، بدنی، زیست‌محیطی، روانی و اجتماعی را که تحت تأثیر برنامه درسی پنهان هستند مورد تحلیل و واکاوی قرار گرفته است. با توجه به نتایج پژوهش، لازم است عوامل تأثیرگذار در برنامه درسی پنهان در این سطوح مورد توجه معلمان و متصدیان تعلیم و تربیت قرار گیرد و زیرساخت‌های منسجم و اثربخش برای بهبود و پیش‌بینی تأثیرات منفی غفلت از برنامه درسی پنهان مورد توجه جدی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی پنهان، دوران کرونا، تجارب زیسته، والدین و معلمان.

۱- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شهید باهنر کرمان و معلم دبستان شیخ طوسی روستای ده علی، اداره آموزش و پرورش

شهرستان راور، کرمان، نویسنده مسئول: (Naime.shafiee@ens.uk.ir)

۲- استادیار فلسفه تعلیم و تربیت، بخش علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران. (myaridehnavi@uk.ac.ir)

مقدمه

امروزه نقش و تأثیر مدرسه به عنوان یکی از مهم‌ترین ترجمان‌های تربیتی در تمامی جوامع اعم از توسعه یافته و یا در حال توسعه اثبات شده است. در بسیاری از کشورها اغلب سرمایه‌گذاری‌های عظیم روی تربیت نیروی انسانی^۳ به‌خصوص در بخش آموزش و پرورش انجام می‌شود؛ چراکه نیروی تربیت یافته به آهنگ رشد و بالندگی کشور کمک می‌کند. البته باید خاطرنشان کرد که این سرمایه‌گذاری در بلندمدت^۴ ثمربخش خواهد بود. بنابراین دولت‌ها و متصدیان آموزش و پرورش باید تا رسیدن به نقطه‌ی مطلوب صبور باشند و دست از تلاش برندارند.

همان‌طور که خانه، مدرسه‌ی اول دانش‌آموزان است، مدرسه نیز خانه‌ی دوم ایشان محسوب شده (کاربخش، ۱۳۹۰) و دانش‌آموزان بیشترین و حساس‌ترین دوران زندگی خود را تحت آموزش‌های این ارگان سپری می‌کنند. مدرسه به عنوان دومین نهاد تربیتی بعد از خانواده تأثیر زیادی در آموزش و رشد شخصیت^۵ دانش‌آموزان دارد. علاوه بر آموزش دروس، بسیاری از ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی را در قالبی خاص تحت عنوان برنامه‌ی درسی به دانش‌آموزان عرضه می‌کند. برای اینکه آموزش و پرورش قادر باشد این رسالت عظیم را به دوش گیرد و آن را به بهترین نحو انجام دهد لازم است ابتدا دشواری‌های درونی و برونی خود را شناخته و با دیدی نقادانه سعی در رفع این عوامل تهدیدکننده و تضعیف‌کننده داشته باشد.

مدارس به عنوان پایگاه‌های عملیاتی آموزش و مبادله‌ی فرصت‌های آموزشی و تربیتی و معلمان به‌مثابه‌ی فرماندهان خط مقدم این جبهه با تکیه بر برنامه‌ی درسی می‌توانند جامعه را در شرایط بحرانی هدایت کرده و آموزش‌ها را با تغییرات اقتصادی، فرهنگی، اخلاقی، بهداشتی و احتمالاً عوامل غیرقابل پیش‌بینی هماهنگ کنند.

شیوع ویروس کرونا^۶ به عنوان یکی از این بحران‌های بهداشتی تأثیر مستقیمی بر نحوه‌ی آموزش و پرورش داشته و آموزش‌های مطالب درسی را دستخوش تحول ساخته است، آموزش و پرورش از طریق برنامه درسی که شامل برنامه رسمی و عیان است مهارت‌ها و دانش‌ها را به فراگیران می‌آموزد (گوتک^۷، ۱۳۹۲، ۲۲۸) و فضا و محیط آموزشگاه نیز در شکل‌گیری نگرش‌های اجتماعی و فکری دانش‌آموزان مؤثر است (همان، ۲۲۹). موضوعات مختلفی در سیستم آموزش و پرورش وجود دارد، به‌ویژه در زمینه‌ی برنامه درسی که بر آموزش تأثیر می‌گذارد. برنامه درسی پنهان^۸ یکی از موضوعات بحث‌برانگیز کنونی است. بسیاری از موضوعات برنامه درسی پنهان نتیجه فرضیات و انتظاراتی است که به‌طور رسمی در محیط یادگیری ابلاغ نمی‌شود، ایجاد نمی‌شود یا منتقل نمی‌شود؛ بنابراین، آگاهی از موضوعات برنامه درسی پنهان مورد توجه قرار می‌گیرد که تأثیرات منفی و مثبتی دارد (آلسبای^۹، ۲۰۱۵، ص ۱۲۵).

^۳ - Humanpowe

^۴ - long time

^۵ - Character

^۶ - Corona virus

^۷ - Gutek

^۸ - Hidden curriculum

^۹ - Alsubaie

نقش و تأثیر به سزای برنامه درسی پنهان (محیط مدارس) در آموزش دانش آموزان و در قالب آموزش‌های مجازی دستخوش تحولاتی شد. برنامه درسی پنهان نه درجایی نوشته شده و نه هیچ معلمی آن را درس می‌دهد. بلکه محیط آموزشی مدرسه، با تمام خصوصیاتش، آن را آموزش می‌دهد (علاقه بند ۱۳۹۲، ۱۸۲) لذا دانش آموزان قبل از شیوع ویروس کرونا در مدارس تحت تأثیر محیط و شرایطی قرار می‌گرفتند که در حال حاضر جای خالی آن به وضوح احساس می‌شود.

مبانی نظری

برنامه درسی پنهان را باید یکی از سرمایه‌های مفهومی رشته برنامه درسی به شمار آورد. طرح این مفهوم موجب شده است تا نگاهی سطحی‌انگارانه نسبت به برنامه درسی کاهش یافته و به صورت اجرایی در برنامه آموزشی مدارس قرار گیرد (هاشمی و خدابخشی، ۱۳۹۶، ص ۲۸). مایکل اپل^{۱۰} ضمن تسمیه جو فرهنگی مدرسه به «برنامه نهان» به ارزش‌ها^{۱۱} و هنجارها^{۱۲} و تمایلاتی اشاره می‌کند که در مدرسه به صورت غیرمستقیم^{۱۳} به دانش‌آموزان القا می‌شود. وی اولین عنصر را همان برنامه درسی مشخص و آموزش و پرورش رسمی می‌داند و سپس از برنامه درسی پنهان و تأثیرات آن بر فضای فرهنگی مدرسه، روابط معلم و شاگرد و حتی تعیین اهداف تربیتی سخن می‌گوید (گوتگ، ۱۳۹۲، ص ۲۹۹). دانش‌آموزان در مدرسه به دنبال اهدافی هستند که ممکن است کاملاً با برنامه و اهداف مدرسه هماهنگ نباشد. آن‌ها مقاصدی را برای خود در نظر می‌گیرند که تحت تأثیر جو حاکم بر مدرسه و نوع روابطشان با سایر دانش‌آموزان و معلمان است (سیلور^{۱۴}، الکساندر^{۱۵}، لوئیس^{۱۶}، ۱۳۸۰، ص ۴۴۹). این جنبه از تحصیل دانش‌آموزان یعنی برنامه درسی غیررسمی یا برنامه درسی پنهان اهمیت به سزایی در نوع رفتارهای دانش‌آموزان در محیط مدرسه و خارج از مدرسه داشته است.

به دنبال شیوع ویروس کرونا و تعطیلی مدارس سیستم آموزش و پرورش بالاجبار ناگزیر از آموزش به صورت مجازی و از طریق شبکه‌های اجتماعی شد. تمامی معلمان تحت آموزش‌های ضمن خدمت نحوه‌ی استفاده از انواع نرم‌افزارهای آموزشی و قالب‌های گوناگون آن اعم از آنلاین^{۱۷} و الکترونیکی را فراگرفتند و در مدت‌زمان کوتاهی شرایط آموزش را مجدد سامانی دادند که علی‌رغم نبود پشتیبان‌های لازم توانست حداقل کارایی‌هایی را به دست آورد؛ اما آنچه در چنین شرایطی موجب غفلت و فراموشی قرار گرفت فضای حاکم بر مدرسه و نقش و تأثیرات محیط آموزشی و کلاس درس بر روی دانش‌آموزان بود.

^{۱۰}- Apple

^{۱۱}- Values

^{۱۲}- Norms

^{۱۳}- indirect

^{۱۴}- Saylor

^{۱۵}- Alexander

^{۱۶}- Lewis

^{۱۷}- Online

آموزش در بستر فضای مجازی بدون توجه به این بُعد، غفلت از بخش مهمی است که در یادگیری دانش آموزان تأثیر فراوان دارد. غیبت حضوری و عدم وجود معلم به عنوان افرادی که بیشترین ارتباط را بعد از خانواده با دانش آموزان داشتند و نوع ارتباطات دانش آموزان با معلم موجب بروز بسیاری از آثار مخرب در عرصه تربیت خواهد شد. اغلب اوقات زمانی که از برنامه درسی پنهان سخن به میان می آید تصور عام بر تأثیرات منفی این برنامه بر دانش آموزان مدنظر قرار می گیرد، این در حالی است که برنامه درسی پنهان دارای وجوه مثبت و منفی و نقش بسیاری در آموختن تجارب دانش آموزان داشته است.

اگر برنامه درسی پنهان را به مثابه کوه یخی تصور کنیم، می توانیم سطوح برنامه درسی پنهان را از لحاظ عمق پیچیدگی بدین صورت بیان کنیم:

۱- در سطح اول نظام آموزشی نسبت به آنچه قصد دستیابی به آن را دارد آگاه است. البته سعی می کند تا برنامه های درسی و محیط آموزشی را به گونه ای سازمان دهی کند که نتایج مدنظر خویش را به طور غیرمستقیم تحقق بخشد.

۲- در سطح دوم نظام آموزشی از آنچه در درون مدرسه می گذرد بی اطلاع است، اما فراگیران نسبت به آنچه قصد فراگیری آن را دارند، آگاه اند و برنامه درسی را که برایشان لذت بخش بوده است و نیاز آنی ایشان را برآورده می سازد، برای خود خلق می کنند.

۳- در سطح سوم نه نظام آموزشی و نه فراگیران نسبت به آنچه روی می دهد آگاهی ندارند و در این حالت نحوه سازمان دهی برنامه درسی و اجرای آن در محیط آموزشی سبب می شود که پیامدهای یادگیری حاصل گردد که نه موردنظر نظام آموزشی بوده است و نه فراگیران با قصد و اختیار با بدان دست یافته اند (مهر محمدی، ۱۳۸۷).

برنامه درسی پنهان که دانش آموزان برای خودشان تدوین می کنند، هم از برنامه درسی طرح ریزی شده و هم از برنامه های درسی غیر مدون که یک برنامه واقعی است نشأت می گیرد. سیلور و همکاران (۱۹۰۲) از سه نوع برنامه درسی غیر مدون را که با یکدیگر مرتبط هستند نام می برند. این سه نوع برنامه غیر مدون بخشی از فلسفه آموزشی آموزگاه هستند که تمام عوامل مدرسه را تحت تأثیر خود قرار می دهند. این عوامل سه گانه را ضمن یادآوری ارتباط سه گانه ای آن ها به اختصار بیان می کنیم:

۱- ساختار مدرسه^{۱۸}: دستگاه مدیریتی و سازمانی و مقررات مدرسه. این ساختار به خودی خود یک هدف تلقی می شود. بسیاری از جامعه شناسان این جنبه های فرآیند آموزشگاهی را به عنوان عامل اولیه در اجتماعی شدن کودکان و نوجوانان قلمداد می کنند. عناصری مانند نظام های طبقه بندی در مدرسه، روش های ارزشیابی، قوانین انضباطی، محدودیت ها و روش های تنبیه و

۲- جو اجتماعی مدرسه^{۱۹}: جامعه شناسی مدرسه، یعنی جو اجتماعی و فرآیندهای زندگی گروهی و کنش های متقابل میان اعضای خانواده و مدرسه. جو اجتماعی گرچه یک عامل نافذ در مدرسه است ولی کمتر از طریق اعمال آشکار مشخص

^{۱۸}- School structure

^{۱۹}- The social atmosphere of the school

می‌شود. لازم است معلمان در طرح‌ریزی‌های آموزشی خود به مجموعه کامل شرایط غیررسمی و طبیعت ارتباطات میان فردی که بین دانش‌آموزان و هیئت آموزشی وجود دارد آگاهی یابند.

۳- تعامل معلم و دانش‌آموز^{۲۰}: تصورات و زمینه‌های موقعیتی دانش‌آموزان نسبت به معلمان و در ارتباط با مدرسه به‌عنوان یک موسسه و تصورات و زمینه‌های موقعیتی معلمان نسبت به دانش‌آموزان. این تصورات به‌نوبه خود یک اثر مستقیم بر بافت سازمانی و نحوه ارائه تکالیف یادگیری دارد. (سیلور، الکساندر، لوئیس، ۱۳۸۰، ص ۴۵۱). این سه نوع برنامه درسی غیر مدون با یکدیگر مرتبط بوده و هر کدام ممکن است تحت تأثیر تغییرات محیط پیرامون تغییر کرده و در نهایت پیامدها و نتایج درخور تأملی را به دنبال داشته باشد.

لازم به یادآوری است که برنامه درسی پنهان (به‌صورت مجازی در دوران کرونا) تنها تأثیرات منفی را به دنبال ندارد و قطعاً تأثیرات مثبت بسیاری را نیز به دنبال خواهد داشت؛ اما آنچه در محدوده‌ی این مقاله می‌گنجد صحبت از تأثیرات منفی و نادیده گرفتن این برنامه در شرایط شیوع کرونا و ویروس هست. بدین ترتیب ضرورت پرداختن به جوانب منفی و مخفی «برنامه درسی پنهان» با توجه به سطوح سه‌گانه آن در شرایطی که با شیوع ویروس کرونا بر جو حاکم بر مدارس و برنامه درسی پنهان داشته است آشکار می‌گردد؛ بنابراین پژوهش حاضر با کنار نهادن جنبه‌ی آموزشی که در بسیاری از پژوهش‌ها به آن پرداخته شده با نگرشی جدید در جست‌وجوی عوامل و پیامدهای این بحران در برنامه درسی پنهان است، برنامه‌ای که علی‌رغم تأثیرات بسزا جای خالی آن به‌مرور در روند تربیت و پرورش دانش‌آموزان و حتی در آموزش و یادگیری به چشم می‌خورد.

پیشینه پژوهش

۱. شفیع‌ی سروستانی و صفری سهل‌آبادی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «بررسی نقش آموزش مجازی معلمان در پی شیوع ویروس کرونا» به بررسی اهمیت آموزش‌های برنامه درسی رسمی و چالش پیشرو پرداختند. در این پژوهش با استفاده از مستندات چاپی و الکترونیکی توان آموزش مجازی معلمان در چند محور موردبررسی قرار گرفته است. در این مقاله سه نمونه مدل تدریس معلمان در سه مقوله‌ی آموزش الکترونیکی^{۲۱}، هم‌زمان، آموزش الکترونیکی غیر هم‌زمان و آموزش الکترونیکی ترکیبی موردبررسی واقع شده است. نتایج پژوهش حاکی از مزایای آموزش مجازی در مقولاتی از این قبیل بیان شده است: آموزش بدون نیاز به حضور فیزیکی، کمک به دولت برای جلوگیری از گسترش ویروس، ورود فناوری‌های نوین به آموزش و الهام گرفتن از آن برای کمک به ارتقای آموزش نسل‌های آینده و همچنین اعطای فرصت تفکر مجدد به معلمان و به‌روزرسانی دانش.

۲. ابوالعالی الحسینی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «پیامدهای روان‌شناختی^{۲۲} و آموزشی بیماری کرونا در دانش‌آموزان راهکارهای مقابله با آن‌ها» با روش توصیفی-تحلیلی در مجموع ۲۳ مقاله را در این حوزه موردبررسی قرار داده و پیامدهای

^{۲۰}- Teacher-student interaction

^{۲۱}- e-learning

^{۲۲}- Psychological

آموزشی و روان‌شناختی آن را بیان کرده است. در بُعد شناختی^{۲۳} به مشکلاتی مانند حضور شناختی ضعیف، مشکلات مدیریت زمان، افزایش بار شناختی، نگرانی از ارزشیابی و... را اشاره می‌کند. در بعد روان‌شناختی نیز از عواملی مانند اضطراب، افسردگی، اختلال استرس پس از آسیب، ترس و... در مجموع مقالات موردبررسی در این پژوهش بیان شده است. درنهایت نویسنده با توجه به مقالات موردبررسی پیشنهادهایی چون افزایش مهارت‌های زندگی و تاب‌آوری، استفاده از یادگیری مشارکتی^{۲۴} در فرآیند آموزش آنلاین، آموزش مهارت‌های ارتباطی به والدین و... بیان می‌کند.

۳. محمدی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان «واکاوی تجارب والدین دانش‌آموزان دوره اول ابتدایی از چالش‌های آموزش مجازی با شبکه‌های اجتماعی در زمان شیوع ویروس کرونا» سعی کردند تا با توجه به فهم و تجربه زیسته والدین و مصاحبه با ایشان چالش‌های آموزش مجازی را مشخص کرده و معایب و مزایای این نوع آموزش و پیامدهای آن را در پنج حوزه‌ی آموزشی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و فنی مورد تحلیل و واکاوی قرار دهند و مضامین مربوط به هر حوزه را مشخص کنند.

۴. هاشمی و خدابخشی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «برنامه درسی پنهان و نقش آن در مدارس» بر اهمیت برنامه درسی پنهان به‌عنوان بعد غیرقابل‌پیش‌بینی یادگیری یاد می‌کند که غفلت از این بعد در یادگیری دانش‌آموزان تأثیر بسزایی دارد. وی با روش کتابخانه‌ای دیدگاه‌های مختلف نسبت به برنامه درسی پنهان را موردبررسی قرار داده و طرحی جامع را از این برنامه تأثیرگذار پیش روی قرار داده است.

۵. خیجی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود با عنوان «برنامه درسی پنهان» با بررسی پیشینه‌ی پژوهشی مربوط به این مفهوم، چپستی و سطوح گوناگون آن را با نگاهی کل‌نگرانه موردبررسی قرار داده است تا تنوع دیدگاه‌ها و نظریاتی را که موجب غنای تئوریک مفهوم برنامه درسی پنهان شده است را آشکار کند.

با نظر به تحقیقات انجام‌شده در خصوص آموزش مجازی در دوران کرونا و انواع این آموزش‌ها در اغلب پژوهش‌های انجام‌شده بعد شناختی و مسائل آموزشی برنامه درسی رسمی مدنظر قرار گرفته است. بعضاً می‌توان گفت حتی برخی مشکلات رفتاری و شناختی بیان شده در برخی پژوهش‌ها مانند: استرس و اضطراب و عواملی از این قبیل ناشی از نگرانی در روند برنامه درسی رسمی است؛ بنابراین علی‌رغم اهمیت بسیار زیاد برنامه درسی پنهان و نقش آن در شکل‌گیری شخصیت کودکان و نوجوانان تأثیرات این برنامه مورد غفلت قرار گرفته و طبیعت پنهان این برنامه همچنان از نظر دورمانده است.

^{۲۳}- Cognitive dimension

^{۲۴}- group learning

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش با مدد از رویکردهای کیفی^{۲۵} در تعلیم و تربیت نگاشته شده است. در این رویکرد تلاش می‌شود تا از منظر نگاه درونی کنشگرهای دخیل در یک فرایند یا پدیده، تجربه زیسته^{۲۶} آن‌ها در مورد جنبه‌هایی از آن فرایند یا پدیده، بازنمایی و تحلیل شود (فلیک^{۲۷}، ترجمه خانیکی، ۱۳۹۱). روش پژوهش مبتنی بر مطالعات پدیدارشناسی^{۲۸} است. در این نوع پژوهش هدف بررسی تجارب افراد از پدیده‌ای معین است. توصیفی عمیق از پدیده از منظر گروهی از افراد تا به صورت مستقیم یا غیرمستقیم معنای مربوط را بهبود بخشد (دانایی‌فرد و کاظمی، ۱۳۹۰، ص ۱۷۵ و ۱۷۶). پدیدارشناسی مشتمل بر توصیف و واکاوی تجارب است. تجربه عاملی است که با استفاده از آن در مواجهه با مسائل بزرگ و قلمروهایی که مورد غفلت واقع شدند، درکی عمیق‌تر یافته تا از منظری متفاوت به وقایع بنگریم (رونالد^{۲۹} و کینگ^{۳۰}، ۱۹۸۹). در توصیف رابطه‌ی مضامین و سطوح در رویکرد پدیدارشناسی اصطلاح مفهوم برای اشاره به روش‌های تجربه افراد از یک جنبه‌ی خاص از واقعیت و مفاهیم استفاده می‌شود (باودن، ۲۰۰، ص ۱۵). این روش قادر است بینش جدیدی را نسبت به اهداف آموزش و پرورش و مشکلات مربوط به آن را بیابد. تجربه و درک ویژگی‌های مختلف در مورد واقعیت‌هایی مربوط به زندگی روزمره و تصورات افراد در خصوص موضوعات اساسی در این پژوهش‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد (شهادت حسین^{۳۱}، ص ۳۴).

الگوی پدیدارشناسی در پژوهش پیشرو بر اساس «طرح کولایزی^{۳۲}» (۱۹۷۸) است. این روش شامل هفت مرحله به شرح ذیل است: ۱- مطالعه‌ی دقیق و نکته‌سنجی در تمامی توصیف‌ها و یافته‌های مهم شرکت‌کنندگان؛ ۲- استخراج جملات و عبارات‌های بارز در ارتباط با پدیده مورد مطالعه؛ ۳- معنایابی جملات استخراج‌شده؛ ۴- ترتیب‌سازی توصیف‌ها و استخراج مفاهیم مشترک؛ ۵- تبدیل نظرات استنتاج شده به توصیفات جامع؛ ۶- تبدیل توصیفات کامل و جامع به توصیفات موجز و مختصر؛ ۷- اعتبار‌سازی پایانی. بر اساس این الگو ابتدا به توصیف برنامه درسی پنهان و غفلت از آن در دوران کرونا پرداخته و سپس اقدام به جمع‌آوری توصیفات مشارکت‌کنندگان پیرامون موضوع از پرسشنامه باز پاسخ استفاده‌شده است.

نمونه آماری این پژوهش، دوازده نفر از معلمان زن و مرد مقطع ابتدایی اول و دوم شهرستان راور و کوهبنان در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ ده نفر از والدین دانش آموزان در شهرستان راور بوده‌اند که به روش نمونه‌گیری هدفمند تا رسیدن به اصل اشباع نظری^{۳۳} داده‌ها، انتخاب شده‌اند. معیار انتخاب این افراد، شناخت اولیه پژوهشگران از دغدغه‌مندی، کنشگری، توانایی‌های نوشتاری و نقادی این دسته از معلمان و تمایل به شرکت

^{۲۵} - Qualitative Approach

^{۲۶} - Lived experience

^{۲۷} - Flick, u.

^{۲۸} - Phenomenology

^{۲۹} - Ronald

^{۳۰} - King

^{۳۱} - Shahadat Hossain Khan

^{۳۲} - Colaizzi

^{۳۳} - Theoretical saturation

در پژوهش از جانب معلمان و والدین بوده است. با هماهنگی ۶ نفر از مدیران مدارس افرادی برای شرکت در پژوهش انتخاب شدند که پس از بررسی‌های انجام‌شده دوازده نفر از معلمان در بین ۱۸ نفر انتخاب شدند. والدین نیز بنا به دغدغه‌مندی و تمایل شرکت به عمل آوردند.

پس از شناسایی این افراد، پژوهشگران با رعایت ملاحظات اخلاقی، در میان گذاشتن اهداف و اهمیت پژوهش، عدم اجبار در پاسخ به تمام سؤالات، محرمانگی و عدم افشای نظرات نسبت به سایر والدین، اطمینان از حذف فایل صوتی (افرادی که فایل صوتی ارسال کردند) و اطلاع نتایج پژوهش رعایت گردید. سپس پژوهشگران پرسش‌های باز پاسخ ناظر به ابعادی از برنامه درسی پنهان را در اختیار شرکت کنندگان قرار داده و پس از چند روز، یادداشت‌های شخصی شرکت کنندگان و بعضاً فایل‌های صوتی تکمیلی را دریافت کرده و توصیفات مورد تحلیل قرار گرفت. علاوه بر این با برخی از معلمان حضوری و برخی به صورت فایل صوتی مصاحبه‌هایی نیز صورت گرفت.

به منظور تأیید اعتبار یافته‌های پژوهش، از تکنیک‌های تاییدپذیری^{۳۴} با روش خود بازمینی پژوهشگران و اعتمادپذیری^{۳۵} با هدایت دقیق جریان جمع‌آوری اطلاعات و هم‌سو سازی پژوهشگران^{۳۶} استفاده شده است. همچنین پس از تجزیه و تحلیل یافته‌ها توسط محققین مضامین استخراج شده به برخی از شرکت کنندگان ارسال شد تا از صحت معنایابی اطمینان حاصل شود.

یافته‌ها

بامطالعه و تحلیل پاسخ‌های هر گروه (معلمان و والدین)، برای هر یک از شرکت کنندگان، همه توصیفات مستقل در قالب سطوح موردنظر شناسایی شدند. در قسمت‌هایی نیز با نظر به ایده‌های مشابه، نظرات با یکدیگر ادغام شدند. در نهایت یافته‌ها در ذیل سطوح سه‌گانه‌ی ۱- نظام آموزشی آگاه و فراگیران بی‌اطلاع، ۲- فراگیران آگاه و نظام آموزشی بی‌اطلاع و ۳- نظام آموزشی و فراگیران بی‌اطلاع قرار گرفتند. مقولات هر سطح در ذیل عوامل مؤثر برنامه درسی پنهان به مضامین: دینی و اخلاقی، فرهنگی، اقتصادی، بدنی، زیست‌محیطی، روانی و اجتماعی تقسیم شدند. در نهایت با توجه به سطوح موردبررسی و مقولات ۷ گانه در سطح اول و دوم با توجه به مقولات شواهد مربوطه بیان شده و در سطح سوم مضامین مهم برنامه درسی پنهان بیان شده است.

۱- مقوله اول نظام آموزشی آگاه و فراگیران بدون اطلاع

درک عوامل تأثیرگذار در محیط مدرسه و کلاس درس یک امر مهم است. انتظارات پنهان در قالب ارزش‌های ناگفته یا ضمنی، رفتارها، رویه‌ها و هنجارهایی که در محیط آموزشی وجود دارد توسط عوامل مدرسه پدیدار می‌شود (آلسبای، ۲۰۱۵، ص ۱۲۵). برنامه درسی پنهان در مدارس آموزش

^{۳۴} - Credibility

^{۳۵} - Dependability

^{۳۶} - investigator triangulation

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۶۷

داده می‌شود. این برنامه قادر است فرض‌های ضمنی تعارضات و بدبینی‌های سازمان‌یافته را با اعمال کردارهای مشخص در محیط مدرسه متعادل سازد (آپل، ۱۹۷۱، ص ۲۸). برنامه درسی پنهان نشان‌دهنده نگرش‌ها و دانش‌ها و رفتارهایی است که خارج از سطح تعلیمات رسمی منتقل می‌شود (جرالد، ۲۰۰۶: ۳۷).

محیط و فضای حاکم بر مدرسه به‌خصوص معلمان منتقل‌کننده برنامه درسی پنهان هستند. معلمان هرآن چه را که در قالب محتوای از پیش تعیین شده قادر به بیان آن نباشند در قالب برنامه درسی پنهان به روش‌های گوناگون به دانش‌آموزان آموزش می‌دهند. معلمان آگاهانه در طرح‌ریزی آموزشی بسیاری از ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و فرهنگی را به دانش‌آموزان انتقال می‌دهند. با شیوع ویروس کرونا و تحت تأثیر قرار دادن مستقیم آموزش و تبدیل آموزش حضوری به آموزش مجازی از طریق شبکه‌های اجتماعی این بُعد از برنامه درسی پنهان دستخوش تحولاتی شده که می‌توان به نمونه‌های زیر از زبان معلمان مورد مصاحبه اشاره کرد.

ردیف	مقوله‌های سطح ۱	شواهد
۱	دینی و اخلاقی	<p>- کد شماره ۶: حضور بچه‌ها در نمازخانه و خواندن نماز به جماعت خیلی به آموزش‌های ما در کلاس کمک می‌کرد ولی متأسفانه الان باینکه چند ماه گذشته هنوز بعضی از دانش‌آموزان کلاس من نتوانستند خوب نماز بخوندن رو یاد بگیرن.</p> <p>- کد شماره ۳: بعضی روزها که مدرسه روحانی دعوت می‌کرد تا برای بچه‌ها صحبت کنه بعد سر کلاس واقعاً بچه‌ها سوالات جالبی در خصوص مطالب دینی می‌پرسیدن.</p> <p>- کد شماره ۱۲: والا الان فهمیدیم معلم پرورشی خیلی هم توی مدرسه بیکار نبوده چون برای آموزش جزئی‌ترین چیزها باید هی سروکله بزنینم آخرش هم می‌بینیم یاد نگرفتند.</p> <p>- کد شماره ۸: موقع وضو گرفتن با بچه‌ها می‌رفتم و این‌طوری سعی می‌کردم اگه خطایی هست با الگو رفتن از من اون رو تصحیح کنند.</p>

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۶۸

<p>- کد شماره ۱۱: بیشتر مواقع نکاتی رو که می‌خواستیم به بچه‌ها یاد بدم به‌صورت غیرمستقیم می‌گفتم. ارزش و اهمیت نقش خانواده و احترام به بزرگ‌ترها که واقعاً این روزا کم‌رنگ شده رو فقط این طوری می‌شد یاد داد.</p> <p>- کد شماره ۴: گاهی به بچه‌ها می‌گفتم مشق امروز شما بوسیدن دست مادر و پدرتون هست. اکثراً میگفتن ما رومون همیشه ولی من اصرار می‌کردم که حتماً انجام بدن.</p> <p>- کد شماره ۱: به نظرم خوندن سرود ملی اول صبح توی صبحگاه مدرسه احساس بچه‌ها رو نسبت به وطن و میهن خودشون قوی می‌کرد.</p> <p>- کد شماره ۶: برگزاری جشن‌های کلاسی فقط برای خوشی نبود ما بچه‌ها رو با آداب و رسوم ایرانی آشنا می‌کردیم. جشن‌هایی مثل شب یلدا که توی مدرسه برگزار می‌شد و اونا با دوستاشون بودن و سرود و شاهنامه‌خوانی انجام می‌شد اصولاً در خانواده اتفاق نمی‌افتاد.</p>	<p>فرهنگی</p>	
<p>- کد شماره ۵: همیشه برای آموزش حساب و کتاب (مفاهیم ریاضی) با خرید از بوفه مدرسه شروع می‌کردیم یا از والدین می‌خواستیم بچه‌ها رو به خرید ببرند و حساب پول رو از اونا بخوان. الان جوری شده که بچه‌ها به‌صورت روتین دارن همه چی رو یاد می‌گیرند.</p> <p>- کد شماره ۷: از والدین می‌خواستیم به بچه‌ها پول توجیبی بدن. فکر می‌کنم پول توجیبی واقعاً چیز خوبی بود و دانش آموزان یاد می‌گرفتند چطور خرج کند و پس‌انداز کنند.</p> <p>- کد شماره ۹: یادمه چند سال پیش یکی از همکاران برای دانش‌آموزانش قلک گرفته بود و توی کلاس گذاشته بود و بچه‌ها در طول سال هرچند ناچیز پس‌انداز داشتن و قبل نوروز معلم قلک‌ها رو داد تا با پول خودشون خرید کنند.</p>	<p>اقتصادی</p>	<p>۳</p>
<p>- کد شماره ۱۰: زمانی که بچه‌ها توی صبحگاه ورزش میکردن واقعاً اون روز خیلی آماده‌تر بودن و مطالب رو بهتر یاد می‌گرفتند.</p> <p>- کد شماره ۳: سعی می‌کردم جنب و جوش‌های بچه‌ها توی زنگ علوم و ورزش و... بیشتر کنم تا روند رشد اونا بهتر باشه.</p>	<p>بدنی</p>	<p>۴</p>

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۶۹

<p>۵ - کد شماره ۲: بعضی بچه‌ها حتی نمی‌دونستند که تفکیک زباله چی هست و توی کلاس و مدرسه با گذاشتن سطل‌های مخصوص نان خشک و کاغذ و... این‌ها رو یاد می‌گرفتند.</p> <p>- کد شماره ۲: گاهی کلاس رو توی هوای آزاد برگزار می‌کردم تا بچه‌ها متوجه اهمیت آب‌وهوا و بهداشت محیط بشوند.</p> <p>- کد شماره ۵: نزدیک‌های عید با بچه‌ها توی حیاط مدرسه درخت کاری می‌کردیم و از بچه‌ها می‌خواستم هر کدوم که براشون مقدور نهالی رو بیارند.</p>	زیست‌محیطی	۵
<p>۶ - کد شماره ۱۱: توی کلاس و مدرسه که مشاجره‌ای رخ می‌داد از بچه‌ها می‌خواستم از هم معذرت‌خواهی کنند و تاب‌آوری اونا رو بالا می‌بردم.</p> <p>- کد شماره ۳: اعتماد به نفس بچه‌ها رو با آوردنشون جلوی کلاس و سخن‌رانی افزایش می‌دادم.</p> <p>- کد شماره ۱۲: دانش‌آموزانی که احساس می‌کردم نسبت به هم حسادت دارند رو در یک گروه قرار می‌دادم تا همکاری و دوستی رو تجربه کنن.</p>	روانی	۶
<p>۷ - کد شماره ۲: گروه‌بندی بچه‌ها در کلاس و انجام فعالیت‌ها باعث می‌شد اونا کار گروهی رو یاد بگیرند.</p> <p>- کد شماره ۳: از دانش‌آموزان خوب سال‌های بالاتر برای آموزش برخی دروس مثل قران و نقاشی به کلاس دعوت می‌کردم و این زمینه دوستی‌های بچه‌ها رو توی مدرسه مهیا می‌کرد.</p> <p>- کد شماره ۴: پروژه‌هایی به بچه‌ها می‌دادم که بعضاً غیردرسی بود ولی باید با همکاری هم انجام می‌دادند.</p> <p>- کد شماره ۶: حضور به‌موقع توی مدرسه و برخی قوانین و مقرراتی که ابتدای سال تحصیلی توسط خود دانش‌آموزان برای کلاس وضع می‌کردم باعث می‌شد مراقب نتیجه کارشان باشند.</p>	اجتماعی	۷

برنامه درسی پنهان مروج و مجری بی‌سابقه‌ی برخی الگوهای رفتاری و حرفه‌ای است که در مدرسه پدیدار می‌شوند (آلسبای، ۲۰۱۵). دیوانسالاری مدرسه غالباً همراه با مجموعه‌های فشرده قوانین، مقررات، روش‌ها و نظام‌های مدیریت آن یک عنصر پراهمیت «برنامه درسی پنهان» محسوب می‌شود (سیلور، الکساندر، لوئیس، ۱۳۸۰، ص ۴۵۱). بسیاری از عوامل فوق و مواردی از این قبیل را می‌توان عاملی تأثیرگذار در اجتماعی شدن دانش‌آموزان تلقی کرد. معلمان با شناسایی عوامل تأثیرگذار برنامه درسی پنهان در آموزش‌ها، تا حدودی آن‌ها را تحت کنترل درآورده و برای رسیدن به مقاصد آموزشی خود از آن‌ها استفاده می‌کنند.

مشارکت دانش‌آموزان در آموزش می‌تواند به کم کردن فاصله بین برنامه درسی پنهان و آشکار کمک کند. در صورت وجود چنین مشارکتی یادگیرندگان باعلاقه و آگاهی برای یادگیری و میل به اهداف آموزشی تلاش خواهند کرد. همچنین در صورت آگاهی مدارس از تأثیر نوع برخورد در هنگام ارزشیابی، تلاش می‌کنند تا رفتار خود را به‌منظور تقویت ارزش‌ها و گرایش‌های مطلوب تنظیم نمایند. پس مدرسه باید عوامل موثر در برنامه درسی پنهان را شناسایی کند و با در نظر گرفتن آن‌ها در طراحی و اجرای آموزش منطقی‌تر عمل کند (ملک، ۱۳۸۵).

با توجه به آنچه ذکر آن در بالا گذشت می‌توان گفت اغلب معلمان و عوامل مدرسه برای آموزش و پرورش دانش‌آموزان به برنامه درسی پنهان در سطح شماره ۱ متوسل می‌شوند. علت این امر نیز با توجه به تحلیل گفته‌های معلمان می‌تواند این باشد که بیشتر اهداف اصلی که در محتوای درسی بیان شده علی‌رغم تأکید سند تحول بنیادین بیشتر جنبه نظری و مفهومی دارد که دانش‌آموزان قادر به درک برخی از آن‌ها نیستند و متأسفانه خانواده‌ها تنها آن‌ها را متونی خواندنی قلمداد می‌کنند که ارزشی ورای اهداف آموزشی ندارد. لذا معلمان ناگزیر این مقولات ارزشی مهم را در قالب برنامه درسی پنهان به دانش‌آموزان آموزش می‌دادند. در دوران کرونا به دلیل عدم امکان آموزش به‌صورت حضوری بسیاری از این آموزش‌ها صورت نمی‌گیرد و قطعاً جای خالی چنین مقولات مهمی را سال‌ها بعد در زندگی آموزشی و حتی خانوادگی دانش‌آموزان شاهد خواهیم بود.

۲- مقوله دوم فراگیران آگاه و نظام آموزشی بی‌اطلاع

برنامه درسی پنهان بدون قصد آگاهانه بر روی دانش‌آموزان تأثیر دارد. دانش‌آموزان تأثیرات برنامه درسی پنهان را دریافته و مورد استفاده و یا نقد قرار می‌دهند (جرالد، ۲۰۰۶). تأثیرات برنامه درسی پنهان به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم در کلمات و رفتارها و حتی افکار آن‌ها تأثیر گذاشته و بخشی از زندگی می‌شود (آلسبای، ۲۰۱۵، ۱۲۵). در برخی از مواقع دانش‌آموزان تحت تأثیر برنامه درسی پنهان واقع شده و این در حالی است که نظام آموزشی و معلمان از تأثیرات این برنامه بی‌اطلاع هستند. تحقیقات حاکی از آن است که موفقیت مدرسه هنگامی که دانش‌آموزان برخی کنش‌های متقابل فردی و مهارت‌های مرتبط با تکلیف آموزشی را تدوین می‌کنند به نحو قابل ملاحظه‌ای بهبود می‌یابد. کشف و گسترش این مهارت‌ها هدف کلی برنامه درسی پنهان دانش‌آموز می‌شود.

دانش‌آموزان سرنخ‌های مربوط به طبیعت یک برنامه درسی پنهان مطلوب را از ساختار سازمانی یک موسسه تربیتی، از جو اجتماعی آن و از طبیعت واکنش‌های متقابل معلم و شاگرد به دست می‌آورند. طرح ریزان برنامه درسی و همه معلمان لازم است که اثر نیرومند سازمان یک موسسه

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۷۱

تربیتی و ساختار اجتماعی و واکنش‌های متقابل معلم و شاگرد را در مقدار و چگونگی یادگیری دانش‌آموزان شناسایی نمایند که این عوامل می‌تواند بیانگر یک برنامه درسی غیر مدون باشد (سیلور، الکساندر، لوئیس، ۱۳۸۰، ص ۴۵۰).

با توجه به دوران کنونی و بحران ناشی از شیوع ویروس کرونا مطمح نظر قرار دادن مقوله‌ی دوم در برنامه درسی و آموزش به صورت مجازی اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. ابعاد تأثیرات ناشی از استفاده از شبکه‌های مجازی دارای اهمیت بسیاری است و هم‌اکنون دانش‌آموزان به سادگی در معرض این تأثیرات هستند.

برای بیان شواهد این سطح از برنامه درسی مصاحبه با والدین دانش‌آموزان صورت گرفته است.

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۷۲

ردیف	مقوله‌های سطح ۲	شواهد
۱	دینی و اخلاقی	<p>- کد شماره ۷: چون فرزندم نمازش را به موقع نمی‌خواندیم نقاشی که معلم ارسال کرده بود رو بکشه.</p> <p>- کد شماره ۵: از روزی که مدرسه نمی‌ره رغبتی برای نماز خواندن و قرآن خواندن نداره.</p> <p>- کد شماره ۶: عدم حضور توی مساجد و فعالیت‌های پرورشی دخترم رو باینکه به سن تکلیف رسیده نسبت به اصول دینی بی‌اعتنا کرده.</p>
۲	فرهنگی	<p>- کد شماره ۳: وقتی به ویروس مبتلا شد همش نگران این بود که کسی متوجه نشه و سر کلاس بره و تکالیف رو انجام بده.</p> <p>- کد شماره ۶: بیشتر جشتواره‌هایی که توی مدرسه تشکیل می‌شد بچه‌ها رو مجبور می‌کرد از روز قبل درموردش تحقیق کنند و اطلاعاتشون زیاد می‌شد.</p>
۳	اقتصادی	<p>- کد شماره ۱: وضعیت اقتصادی بعضی خانواده‌ها در این شرایط خراب شده و آموزش رو تحت تأثیر قرار داده.</p> <p>- کد شماره ۴: بعضی توانایی خرید اینترنت را ندارد.</p> <p>- کد شماره ۹: بیکاری همسرم باعث شده اوضاعمون مثل قبل نباشه و نتونستیم گوشی مجزا برای فرزندم تهیه کنیم.</p>
۴	بدنی و زیست‌محیطی	<p>- کد شماره ۵: بچه من همش پای گوشی نشسته و می‌گه من سر کلاس هستم.</p> <p>- کد شماره ۳: احساس می‌کنم فرزندم چاق شده.</p> <p>- کد شماره ۱۰: چشمای پسرم ضعیف شده بس توی گوشی نگاه کرد هفته قبل به چشم پزشکی رفتیم و اصلاً باورم نمی‌شد در این چند ماه نمره چشمای پسرم ۲ شده باشه.</p>

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۷۳

<p>۵</p> <p>روانی</p> <p>کد شماره ۸: با هر بار اومدن باباش از سرکار مدام میگه برو دستت و بشور یا حمام کن همه رو کلافه کرده.</p> <p>کد شماره ۱: روزای اول از بس همه گفتن باید هی دست و بشوری و تمیز نگه‌داری و ما بهش فشار آوردیم حالا وسواسی شده.</p> <p>کد شماره ۳: همش میپرسه کی مدرسه‌ها باز میشن و میرم پیش دوستام.</p> <p>کد شماره ۹: همش با پدرش دعوا دارن و اوضاع متشنجی توی خونه به وجود اومده.</p> <p>اضطراب و استرس زیادی داره و همش میگه من هیچی بلد نیستم.</p>	
<p>۶</p> <p>اجتماعی</p> <p>کد شماره ۱۰: وقتی معلم علت تأخیر حضوری در فضای مجازی و ارسال تکلیف رو سؤال کرد گفتم خانم شما خبر ندارید بیشتر بچه‌ها تا ساعت ۱۰ خواب هستن و والدین براشون حاضری می‌زنند.</p> <p>کد شماره ۲: علاقه‌ای به بازی با خواهر و برادرش نداره ولی قبلاً که مدرسه می‌رفت خیلی باهاشون بهتر رفتار می‌کرد و باهم هم‌بازی بودن.</p> <p>کد شماره ۸: بازی گوشی می‌کنه و به حرف ما گوش نمیده خیلی نسبت به قبل سرخود شده و از هیچ‌کسی حساب نمیره.</p> <p>کد شماره ۱۰: گاهی اوقات مجبورم خودم تکالیف پسر رو انجام بدم هرچی بهش میگم گوش نمی‌ده.</p>	

برنامه درسی پنهان گاهی اوقات شامل پیام‌هایی ناخواسته از جانب کارکنان و معلمان و محیط مدرسه به دانش‌آموزان است. پیام‌هایی که دانش‌آموزان آن‌ها را درک می‌کنند (آلسبای، ۲۰۱۵، ص ۱۲۵). جو مدرسه اگرچه یک عامل نافذ در مدرسه است ولی کمتر از طریق اعمال آشکار مشخص می‌گردد. با شیوع ویروس کرونا و دوری دانش‌آموزان از فضای مدرسه لازم است معلمان در طرح‌ریزی آموزشی خود مجموعه کامل شرایط غیررسمی و طبیعت ارتباطات میان فردی را بین خودشان و دانش‌آموزان به صورت‌های مختلف حفظ کنند. فرهنگ موجود در مدرسه بین همسالان عاملی تأثیرگذار است که می‌تواند در فرآیندهای اجتماعی شدن به کمک نظام آموزشی بیاید و متأسفانه جای خالی این عامل تأثیرگذار در شرایط کنونی از زبان والدین به‌وضوح احساس می‌شود.

۳- نظام آموزشی و فراگیران بی‌اطلاع

برنامه درسی پنهان مروج و مجری بی‌سابقه‌ی برخی الگوهای رفتاری و حرفه‌ای است که در مدرسه پدیدار می‌شود. این برنامه عناصر مختلفی دارد که معلمان، دانش‌آموزان، جامعه، دانش، آگاهی و... را شکل می‌دهد. علاوه بر این آگاهی از برنامه درسی پنهان از مزیت حرکت به سمت آینده‌ای روشن‌تر است (همان، ص ۱۲۶).

در سومین سطح از تأثیر برنامه درسی پنهان که می‌توان آن را خطرناک‌ترین سطح نیز قلمداد کرد، نه فراگیران و نه نظام آموزشی و معلمان از عواقب برنامه درسی پنهان اطلاعی ندارند. این سطح ممکن است منجر به بروز مشکلات بسیاری در عرصه‌ی آموزش و پرورش شود. در این قسمت از پژوهش سعی بر آن است تا با واکاوی سخنان معلمان و والدین به صورت جامع نوعی باهم نگری صورت گیرد و از این طریق بتوانیم این عوامل را پیش‌بینی کرده و از بروز تأثیرات مخرب آن در آینده جلوگیری کرده و عوامل مؤثر را ارتقا بخشیم.

ردیف	مقوله‌های سطح ۳	مضامین استخراجی
۱	دینی و اخلاقی	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش سطح اعتقادات دانش‌آموزان نسبت به مناسک دینی - عدم گرایش در آینده به حضور در محافل دینی و عبادی - افزایش بی‌اخلاقی‌ها و بروز مشکلات شخصیتی
۲	فرهنگی	<ul style="list-style-type: none"> - عدم حرف‌شنوی از والدین - از میان رفتن احترام حاکم بر خانواده - مشاجره والدین و افزایش دعوای و طلاق‌های عاطفی - عدم وجود اقتدار معلم به عنوان عاملی تأثیرگذار در دانش‌آموزان - احتمال افزایش بی‌اخلاقی‌های جنسی - افزایش اطلاعات زود هنگام در خصوص مسائل جنسی و بلوغ زودرس - افزایش شک و سوءظن به دانش‌آموزان - فراموشی بسیاری از رسوم و تاریخ‌های مهم و حوادث تاریخی

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۷۵

<ul style="list-style-type: none"> - افزایش مشاجرات والدین و فرزندان و احتمال جدایی زودهنگام در دوران نوجوانی از خانواده - افزایش روحیه مقاومت و مخالف با دیگران - افزایش فرمان برداری در برخی دانش آموزان 		
<ul style="list-style-type: none"> - اهمیت بیش از حد به مسائل اقتصادی نسبت به سایر امور توسط دانش آموزان - احتمال افزایش انواع کارهای اجباری کودکان برای کسب درآمد کافی خانواده 	اقتصادی	۳
<ul style="list-style-type: none"> - چاقی بیش از حد در سنین کودکی و نوجوانی و به دنبال آن بیماری های قلبی و عروقی و دیابت - بروز بیماری های تنفسی در کودکان و عواقب ناشی از آن - ضعیف شدن چشمان دانش آموزان - عصبانیت و پر خوری های شدید - احتمال بروز انواع بیماری های پوستی - افزایش بازی کودکان با گوشی و تبلت 	بدنی و زیست محیطی	۴
<ul style="list-style-type: none"> - عدم اعتماد و عزت نفس در دانش آموزان - استرس کاذب از عدم یادگیری و بروز اضطراب - افزایش پر خاشگری و به دنبال آن رفتارهای ناهنجار اجتماعی و بزهکاری - افزایش احساس تنهایی در دانش آموزان تک فرزند - کم رنگ شدن روابط عاطفی میان والدین و فرزندان (والدین خود را آموزگاران فرزندان شان می دانند) - افسردگی و مشکلات روانی 	روانی	۵

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۷۶

		- افزایش خودکشی و خودزنی
		- کاهش احساس رضایت‌مندی از خود
		- عدم توانایی تصمیم‌گیری و شکست‌های پیاپی
۶	اجتماعی	- کاهش ارتباطات و تعامل با دوستان و خویشان
		- عدم یادگیری آداب معاشرت
		- افزایش گوشه‌گیری و انزوا در نسل‌های آینده
		- ماکول کردن وظایف به والدین و عدم مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان
		- نظارت‌های بیش‌ازحد بر فرزندان و احتمال پنهان‌کاری
		- بی‌توجهی و افزایش حواس‌پرتی

نتیجه‌گیری

با توجه به اهداف عالی نظام تعلیم و تربیت تأکید بر پرورش دانش‌آموزان در کنار آموزش و پرداختن به برنامه درسی پنهان اهمیت می‌یابد. در دوران فعلی با توجه به شیوع ویروس کرونا این بُعد از آموزش مورد غفلت واقع گردید و تأکید نظام آموزشی و مدارس بر برنامه درسی رسمی تشدید یافت. پژوهش حاضر باهدف بررسی اهمیت برنامه درسی پنهان در دوره بحرانی شیوع ویروس کرونا در سطح کشور و با توجه به چالش‌های غفلت از این برنامه انجام گردید. یافته‌های به‌دست‌آمده از تجارب معلمان و والدین در قالب سطوح سه‌گانه‌ی برنامه درسی پنهان نشان داد، روند آموزش‌های مجازی بیشتر بر رویه آموزش برنامه رسمی استوار است. غفلت از برنامه درسی پنهان در مدرسه که دانش‌آموزان در معرض آن قرار داشتند در سطوح اول و دوم در قالب مقوله‌های ۷ گانه‌ی دینی و اخلاقی، فرهنگی، اقتصادی، بدنی، زیست‌محیطی، روانی و اجتماعی با توجه به شواهد موردتوجه قرار گرفت. در این دو سطح پیامدهای منفی غفلت از برنامه درسی پنهان از زبان معلمان و والدین مشهود است. یافته‌ها حاکی از نقش مستقیم برنامه درسی پنهان در جنبه‌های رشد و کمال دانش‌آموزان بود.

در سطح سوم این رویه اما مضامین و عبارات از ورای بیانات و توصیفات شرکت‌کنندگان استخراج شده است. یافته‌های این مقوله حاکی از کم‌رنگ شدن برخی تأثیرات و پیامدهای مثبت برنامه درسی پنهان در دوران شیوع کرونا ویروس می‌باشد. اگر نظام‌های آموزشی این پیام‌های پنهان را آشکار کند و تحت نظارت درآورد می‌تواند برنامه درسی پنهان را تحت پوشش مجدد قرار دهد؛ بنابراین لازم است برنامه‌ریزان و معلمان با توجه

به این مضامین و مفاهیم تعمق بیشتری را در امر تربیت و برنامه درسی پنهان داشته باشند و آن را چون جعبه سیاه در برنامه درسی رسمی وارد کرده و مدنظر قرار دهند.

پیشهادات

مطابق یافته‌های پژوهش لازم است برنامه‌ریزان و کارکنان آموزش و پرورش با شرکت دادن دانش‌آموزان و والدین عمیقاً طبیعت و ویژگی «برنامه درسی پنهان» را در دوران کرونا جدی گرفته و آن را در قالب‌های مجازی پیش‌گیرند.

طرح‌ریزان برنامه‌درسی لازم است در تعریف هدف‌های کلی و زیر هدف‌های حیطه عاطفی فرصت‌های یادگیری جدیدی را با توجه به بحران کرونا وارد برنامه‌درسی رسمی کنند که جای خالی برنامه‌درسی پنهان را تکمیل کند.

ارتباطات انسانی یک جنبه‌ی مهم از برنامه‌درسی پنهان است و بهتر است کارکنان مدرسه تعامل غیررسمی خود را با دانش‌آموزان از طریق فضای مجازی و حتی حضوری با رعایت نکات بهداشتی حفظ کنند.

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۷۸

منابع

- ابوالمعالی حسینی. خدیجه (۱۳۹۹)، «پیامدهای روان‌شناختی و آموزشی بیماری کرونا در دانش‌آموزان و راهکارهای مقابله با آن»، فصلنامه روانشناسی تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی، سال ۱۵، شماره ۵۶، صص ۱۵۳ تا ۱۶۶.
- بازرگان، عباس (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و کمی و آمیخته: رویکردهای متداول در علوم رفتاری، تهران: نشر دیدار.
- خبیجی. علی، سعیدی مقدم. امیرحسین، سنگل موخر. حامد، سمیعی پا قلعه. هادی (۱۳۹۵)، برنامه درسی پنهان، دومین کنفرانس بین‌المللی رویکردهای نوین در علوم تربیتی، تهران. *SID*
- سیلور. جی گالن، الکساندر. ویلیام ام، لوئیس. آرتور جی (۱۳۸۰). برنامه‌ریزی درسی برای تدریس و یادگیری بهتر، ترجمه غلامرضا خوی‌نژاد، چاپ ششم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- عطاران، محمد. عبدلی، مصطفی (۱۳۹۱). فرهنگ یادگیری مدرسه عشایر کوچ‌رو: روایت‌های یک معلم، فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران، سال هفتم، شماره بیست و پنجم، صص ۴۵-۶۴.
- علاقه بند، علی (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، چاپ دوم، تهران: نشر روان.
- فلیک، اووه (۲۰۰۶). درآمدی بر تحقیق کیفی، ترجمه هادی جلیلی. (۱۳۹۱). چاپ پنجم، تهران: نشر نی.
- کاربخش راوری، ماشالله (۱۳۹۲)، چگونه کودکان و نوجوانان را به مطالعه علاقه‌مند کنیم؟ چاپ پنجم، تهران: انتشارات مدرسه.
- گوتگ. جرال ال (۱۳۹۲). مکاتب فلسفی و آرا تربیتی، ترجمه محمدجعفر پاک سرشت، چاپ سیزدهم، انتشارات سمت: تهران.
- محمدی. مهدی، کشاورزی. فهیمه، ناصری جهرمی. رضا، ناصری جهرمی. راحیل، حسام پور. زهرا، میر غفاری. فاطمه، ابراهیمی. شیما (۱۳۹۹)، «اکاوی تجارب والدین دانش‌آموزان دوره ابتدایی اول از چالش‌های آموزش مجازی با شبکه‌های اجتماعی در زمان شیوع ویروس کرونا»، فصلنامه پژوهش‌های تربیتی، شماره، ۴۰، صص ۷۴ تا ۱۰۱.

فصلنامه پیشرفتهای نوین در مدیریت آموزشی، سال اول شماره ۳، بهار ۱۴۰۰، پیاپی ۳

غفلت از برنامه درسی پنهان در دوران کرونا | ۱۷۹

- مهر محمدی، محمود (۱۳۸۷)، برنامه درسی پنهان در برنامه درسی: نظرها، رویکردها چشم اندازها. ویراست دوم، تهران: انتشارات سمت.
- هاشمی. سیداحمد، خدابخشی صادق آبادی. خدیجه (۱۳۹۶)، برنامه درسی پنهان و نقش آن در مدارس، «مجله پیشرفتهای نوین در علوم رفتاری»، دوره دوم، شماره هشتم، صص ۲۸ تا ۴۲.

- Alsubaie, Merfat Ayeshe.(۲۰۱۵), Hidden Curriculum as One of Current Issue of Curriculum, **Journal of Education and Practice**, Vol.۶, No.۳۳, pp ۱۲۵-۱۲۸.
- Apple, M.W). (۱۹۷۱). The hidden curriculum and the nature of conflict. *Interchange* ۲, pp ۲۷-۴۰.
- Colaizzi, P.F. (۱۹۷۸). **Psychological research as a phenomenologist views it**. In: Valle, R.S. and King, M. Eds. *Existential-Phenomenological Alternatives for Psychology*, Oxford University Press, New York.
- Jerald, C.D. (۲۰۰۶). **School Culture: The Hidden Curriculum**. Washington, DC: The Center for Comprehensive School Reform and Improvement. It retrieved from www.centerforcsri.org.
- Ronald S. Valle, Mark King, Steen Halling (۱۹۸۹). **An Introduction to Existential-Phenomenological Thought in Psychology Exploring the Breadth of Human Experience**. PLENUM PRESS. New York and London.
- Shahadat Hossain KHAN. (۲۰۱۴), phenomenography: A Qualitative Reserch Methodology in Bangladesh, **International Journal on New Trends in Education and Their Implications**, pp ۳۳-۴۳